

שיעור כג

פתיחת מסגרות ללימוד תורה ולקיום מצוות אחרות בבית משותף

(בבא בתרא כ"ב-כ"א ע"א)

פתיחה

א. "קול התינוקות" - מתקנת יהושע בן גמלא ואילך
ב. פתיחת מסגרת ללימוד תורה בביתו של מורה הגר בחצר משותפת או בבית משותף
ג. פתיחת מסגרת לקיום מצוות - תפילה, צדקה וכד', בחצר משותפת או בבית משותף
סיכום

פתיחה

יש פעולות מסוימות שבני חצר משותפת רשאים לעשות, אף על פי שהפעולה מפריעה לשכנים והם אינם יכולים למחות ולמנוע. במשנה נאמר ששכן אינו יכול למחות שאין הוא יכול לישון "מקול התינוקות". בגמרא הסביר רבא שמדובר על הלכה שנקבעה בעקבות יהושע בן גמלא שתיקן שיש להקים מסגרות ללימוד תורה לילדים קטנים בני שש ושבע בכל עיר ובכל פלך. מטרת התקנה היא להרבות תורה, ועל כן אדם שפותח מסגרת כזאת בביתו שבחצר המשותפת, לא ניתן למנוע זאת ממנו.

ראשונים הרחיבו את הדברים וקבעו ששכנים אינם יכולים למנוע גם את פתיחתם של "מילי דמצווה" אחרים, כמו מקום תפילה, צדקה ועוד.

נדון במשמעות האמירה של רבא במה שנוגע לפתיחת מסגרות ללימוד תורה, מה ההיקף ובמה מדובר, ובדברי הראשונים שהרחיבו ואפשרו פתיחה של "מילי דמצווה" אחרים. נעיין בכמה פסיקות הלכתיות בנושאים הללו שנפסקו בדברי אחרונים, שבהן הורחב עוד ההיקף של ההיתר ב"מילי דמצווה" אחרים. (בפסיקות הללו נדון בדרך כלל בהערות השוליים).

א. "קול התינוקות" - מתקנת יהושע בן גמלא ואילך

בגמרא (כ ע"ב-כא ע"א) נאמר:

מתני'. חנות שבחצר - יכול למחות בידו ולומר לו: איני יכול לישן מקול הנכנסין ומקול היוצאין;
אבל עושה כלים, יוצא ומוכר בתוך השוק;
ואינו יכול למחות בידו ולומר לו: איני יכול לישן לא מקול הפטיש ולא מקול הריחים ולא מקול התינוקות.
גמ'. מאי שנא רישא ומאי שנא סיפא? אמר אביי: סיפא אתאן לחצר אחרת.
אמר ליה רבא: אי הכי, ליתני: חצר אחרת - מותר!
אלא אמר רבא: סיפא אתאן לתינוקות של בית רבן, ומתקנת יהושע בן גמלא ואילך.
דאמר רב יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל. שבתחלה...
עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.

רש"י (בפירושו למשנה) הסביר בנוגע לאמור בסיפא של המשנה: "ואינו יכול למחות בידו ולומר לו: איני יכול לישן... מקול התינוקות - קא סלקא דעתך תינוקות הבאים לקנות יין ושמן וכל דבר הנמכר בחנות". על כך שאלה הגמרא: "מאי שנא רישא דקתני 'יכול לומר איני יכול לישן מקול הנכנסין והיוצאין' וסיפא קתני 'אינו יכול לומר לו איני יכול לישן... מקול התינוקות'".

על כך תירץ אביי: "סיפא אתאן לחצר אחרת". בסיפא של המשנה מדובר בבני חצר אחרת שאינם יכולים לעכב את המוכר שלא יבואו תינוקות לקנות אצלו בחצרו. אבל בני אותה חצר יכולים לעכב עליו, וכמו שכתוב ברישא.

שאל רבא, אם כך שיהיה כתוב במשנה במפורש שמותר לו למכור בחצר אחרת? "אלא אמר רבא: סיפא אתאן לתינוקות של בית רבן". גם בסיפא מדובר באותה חצר, ואין מדובר בתינוקות שבאים לקנות, אלא בתינוקות שבאים ללמוד תורה אצל רבם ומשמיעים קול, ועל זה נאמר במשנה שעל כך אי אפשר למחות. הטעם הוא שדברי המשנה נאמרו אחרי תקנת יב"ג. מכאן ואילך מפורט בגמרא מה היו מסגרות הלימוד לאורך הדורות - המעלות והחסרונות:

עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן, שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.¹

מאחר שיב"ג תיקן שיש לפתוח מסגרות ללימוד תורה, השכנים בחצר אינם יכולים לעכב את מי שרוצה לפתוח מסגרת ללימוד תורה לתינוקות של בית רבן.

הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, י"ע"ב בדפי הרי"ף) הסביר מה הועילה התקנה לאפשר פתיחה של תלמוד תורה בחצר משותפת:

לתינוקות של בית רבן ומתקנת יהושע בן גמלא - שאע"פ שהיה יכול ללמדם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות המיוחדין לכך, אפילו הכי לא מטרחינן ליה, אלא לסייע בהעמדת התקנה כדי שיהיו המלמדין מצויים.

מטרת התקנה היא נגישות גדולה יותר כדי שתלמידים לא יצטרכו לטרוח ללכת ללמוד במקום מרכזי כמו בית הכנסת או בית המדרש. באופן זה ילמדו תורה גם הצעירים יותר - כבני שש ושבע.

הסברו של אביי למילים "ולא מקול התינוקות", מתאים לאמור בכל המשנה שעוסקת בפתיחת חנויות לממכר ובתי מלאכה בחצר. לעומת זאת, על פי רבא המילים הללו חורגות מהתכנים האחרים במשנה, וכאמור ההלכה האחרונה במשנה זו "מקול התינוקות" נשנתה בעקבות תקנת יב"ג.

בתלמוד הירושלמי בסוגיה (ב, ג) מוסבר שמדובר במלמדי תינוקות: "אילין דמלפין טלייא", אך לא נאמר שהאפשרות לפתוח מסגרת ללימוד תורה קשורה לתקנה של יב"ג. בירושלמי גם לא נזכר שניתן להסביר את המשנה שמדובר בתינוקות שבאים לקנות מוצרים מחנות.

החתם סופר (בבא בתרא כא ע"א) דן האם אביי הסכים עם הסברו של רבא:

1 על טיבו של יהושע בן גמלא, רש"י ציין שמדובר על "אחר מן הכהנים הגדולים שעמדו בבית שני". תוס' (ד"ה זכור) כתבו שהיה צדיק גמור, והוא נזכר לשבח גם ביומא לו ע"א על שעשה שני גורלות מזהב. אמנם ביומא יח ע"א ויבמות סא ע"א ביקרו אותו על שאשתו, מרתא בת ביתוס, שילמה לינאי המלך כדי שימנה אותו לכוהן גדול. לדעת התוס' (ד"ה זכור, וכן בתוס' ישנים ובחי' הריטב"א ביומא יח ע"א) נמתחה ביקורת זו עליו, כיון שהיו שם אחרים הראויים ממנו למשרה זו. אך לדעת תוס' ישנים (יבמות סא ע"א) יב"ג המוזכר בסוגייתנו איננו אותו כוהן גדול המוזכר בגמרא ביומא וביבמות. הריטב"א (בבא בתרא כאן) כתב: "יש לומר שהוא הוא, ובתר דשמש בכהונה גדולה הכשיר מעשיו והיה חסיד". ראה עוד: שו"ת תשב"ץ, ג, סי' לו; שו"ת חתם סופר חלק ה סי' כא וסי' קס. הרב ראובן מרגליות, "לחקר שמות וכינויים בתלמוד", עמ' יד, ובמרגליות הים סנהדרין ז ע"א אות ח כתב שהשם "בן גמלא" ניתן לאותו ר' יהושע בעקבות התקנה שמופיעה בהמשך סוגייתנו, שכאשר יש גמלא (גשר) אין מעבירים את הילדים לצידו האחר של הגשר, אלא מושיבים מלמד תינוקות בצד שבו הם גרים.

נראה לי דאביי לא סבירא ליה הא דרבא. דאע"ג דיהושע בן גמלא תיקן להגדיל תורה ולהאדירה, מ"מ כל עיר ועיר יבנו להם בי כנישתא לכך. ורבא נמי לא אמר אלא מתקנת יהושע, ולא קאמר הכא במאי עסקינן בעיר שיש בה תינוקות של בית רבן כגון בירושלים או בכל פלך ואפילו קודם תקנה. אלא על כרחך דאז כשם שהיו מטרוחין ליסע כמה פרסאות לעיר של פלך במקום שיש מקרי דרדקי, מכל שכן שהטריחו באותה העיר לילך דוקא למקום דמיוחד לתינוקות של בית רבן לבי כנישתא. אך מתקנת יהושע בן גמלא ואילך דחייש הרבה להגדיל תורה, סבירא ליה לרבא דאפילו טירחא כל דהו לא מטרוחין להסיעם משכונה לשכונה.

לפי אביי תקנת יב"ג היא להקים מסגרות לימוד בבתי כנישתא - בבתי כנסת. לפי רבא, יב"ג רצה להגדיל תורה ושלא יסעו אפילו באותה עיר משכונה לשכונה, לכן ניתן לפתוח מסגרת לימוד גם בחצר.
רבא עצמו למד הלכות נוספות בעקבות תקנת יב"ג, ובנוגע לשתיים מהם רב דימי מנהרדעא חלק עליו:

אמר רבא: מתקנת יהושע בן גמלא ואילך - לא ממטינן ינוקא ממתא למתא, אבל מבי כנישתא לבי כנישתא ממטינן. ואי מפסק נהרא לא ממטינן, ואי איכא תיתורא ממטינן, ואי איכא גמלא לא ממטינן.
ואמר רבא: סך מקרי דרדקי - עשרין וחמשה ינוקי, ואי איכא חמשינן - מותבינן תרי, ואי איכא ארבעין - מוקמינן ריש דוכנא, ומסייעין ליה ממתא.
ואמר רבא: האי מקרי ינוקי דגריס, ואיכא אחרינא דגריס טפי מיניה - לא מסלקינן ליה, דלמא אתי לאיתרשולי. רב דימי מנהרדעא אמר: כל שכן דגריס טפי, קנאת סופרים תרבה חכמה.
ואמר רבא: הני תרי מקרי דרדקי, חד גריס ולא דייק וחד דייק ולא גריס - מותבינן ההוא דגריס ולא דייק, שבשתא ממילא נפקא. רב דימי מנהרדעא אמר: מותבינן דדייק ולא גריס, שבשתא כיון דעל - על.
...ואמר רבא: מקרי ינוקא, שתלא, טבחא, ואומנא, וסופר מתא - כולן כמותרינן ועומדין נינהו. כללא דמילתא: כל פסידא דלא הדר - מותרה ועומד הוא.

אמנם רק בנוגע להלכה הראשונה נאמר במפורש בגמרא שהיא באה בעקבות תקנת יב"ג, אך מאחר שכל ההלכות עוסקות בבתי ספר ובמלמדים, נראה שהמשפט הפותח את דברי רבא: "מתקנת יהושע בן גמלא ואילך" מתייחס לכל ההלכות.

כאמור בגמרא יב"ג תיקן "שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע". הניסוח "שיהו מושיבין" מראה שהתקנה ציבורית; על מנהיגי הציבור להושיב מלמדי תינוקות בכל מדינה ובכל עיר, לארגן מסגרות חינוכיות בכל מקום. מהסברו של רבא למשנה עולה שבעקבות תקנת יב"ג יש מקום גם ליוזמה פרטית בחצר או בבית משותף. מה הם הגבולות? האם כל אחד יכול? האם כל מסגרת לימודית – תלמיד פרטי, קבוצת תלמידים, בית ספר? האם אין פיקוח על העניין? האם דווקא מסגרת חינוכית לימודית או כל מסגרת שיש בה ממד של מצווה, או אף כל מסגרת שיש לה צורך ציבורי-ערכי?

ב. פתיחת מסגרת ללימוד תורה בביתו של מורה הגר בחצר משותפת או בבית משותף

בהמשך הסוגיה חידדה הגמרא את ההיתר לפתוח מסגרת לימודית לתלמידים בבית משותף:

[א] מיתבי: אחד מבני חצר שביקש לעשות רופא, אומן, וגרדי, ומלמד תינוקות – בני חצר מעכבין עליו? הכא במאי עסקינן בתינוקות דעכו"ם.
[ב] ת"ש: שנים שיושבין בחצר, וביקש אחד מהן לעשות רופא, ואומן, וגרדי, ומלמד תינוקות – חבירו מעכב עליו? הכי נמי בתינוקות דעכו"ם.
[ג] ת"ש: מי שיש לו בית בחצר השותפין – הרי זה לא ישכירנו לא לרופא, ולא לאומן, ולא לגרדי, ולא לסופר יהודי, ולא לסופר ארמאי? הכא במאי עסקינן – בסופר מתא.

מהברייתות [א], [ב] יש ללמוד שניתן לפתוח מסגרות של לימוד רק לתלמידים יהודים ולא לגויים, ולפי הרמב"ם (בפירוש המשנה בבא בתרא ב, ג) רק כשמלמד אותם תורה:

והטעם שאינו יכול למחות בידו כניסת התינוקות ואף על פי שהם נכנסין ויוצאין כדי שתרבה התורה בישראל, ולפיכך אין הדין הזה אלא במלמד תינוקות תורה. אבל אם היה מלמד חשבון או הנדסה יכול למחות בו ולומר לו איני יכול לישן לא מקול הנכנסין ולא מקול היוצאין.²

נראה שהרמב"ם חידד וכתב שאין מדובר במסגרת ללימוד חשבון או הנדסה והוא למד זאת מדברי הגמרא כאן שניתן למחות בידי מי שפותח בבית משותף מסגרת לימודית

2 דברים דומים כתבו כאן: רבנו חננאל, רבינו גרשום, הריטב"א רבינו יונה, פסקי ריא"ז, והמאירי, מרדכי בבא בתרא רמז תקיב.

לתלמידים שאינם יהודים. מאחר שאין מלמדים תורה לתלמידים שאינם יהודים, ההנחה היא שהמלמד מלמד אותם תחומי דעת אחרים, ולזה אין היתר בין אם מדובר על תלמידים יהודים בין אם מדובר על תלמידים שאינם יהודים.³
ביסוס להסבר זה של הרמב"ם נראה מהאמור בסוגייתנו בתלמוד ירושלמי (ב, ג):

ואילין דעבדין מסוגין אילין לאילין, יכלין חבריהון למימחי בידיהון, דו יכיל מימר ליה אינון אזלין ואתיין בעיין לך ולא משכחיך יתך והן מרביין עלינו את הדרך.⁴
[תרגום: אלו שמלמדים תינוקות לעשות סימנים וחשבונות כדי שיוכלו להבין אלו את אלו, יכולים השכנים, בני החצר האחרים, למחות ולומר שהתינוקות מרבים את הדרך.]

מותר אם כן לפתוח מסגרת לתלמידים יהודים רק ללימוד תורה, וההיתר נשען על תקנתו של יב"ג שתיקן להרבות במסגרות ללימוד תורה.
בברייתא הנוספת [ג] לא כתוב שמדובר על מלמד תינוקות אלא על "סופר יהודי", והגמרא הסבירה שהכוונה ל"סופר מתא". רש"י הסביר שסופר יהודי אכן מלמד תינוקות, ותשובת הגמרא שמדובר ב"סופר מתא" כוונתה ל"מלמד תינוקות העיר ומושיב מלמדים תחתיו, והוא מורה את כולם איך יעשו, ויש שם קול גדול". מדברי רש"י משמע שמדובר על מי שפתח בית ספר והוא מנהל אותו - "מורה את כולם", את המלמדים, "ויש שם קול גדול" מכיוון שיש הרבה תלמידים. דהיינו, בעקבות תקנת יב"ג מותר לפתוח מסגרת של מורה אחד - אותו מלמד שגר בחצר המשותפת, אך לא ניתן לפתוח בית ספר בחצר משותפת.
הרשב"א (כא ע"א) הקשה על רש"י:

ואינו מחוור, דאי מדינא אפילו עשרים וארבעה ואפילו פחות נמי לא, אלא מן התקנה ומשום מצוה התיירו והילכך אפילו במלמד את כולן כן?

3 הרמב"ם הביע תמיכה במקומות רבים בכתביו בלימוד לימודי חול. ראה: הרב יוסף קאפח, "לימוד 'חול' במשנת הרמב"ם" תחומין ב (תשמ"א), עמ' 242-251. אולם אף על פי שיש ערך חיובי בלימודי חול, אין בזה כדי להתיר לפתוח מסגרת לימודית בחצר משותפת בניגוד לרצונם ורעתם של השכנים. ראה בהרחבה בספרי: "חובת האב ללמד את בנו תורה ומקצוע", צדקות יהודה וישראל, עמ' 419-447.

4 ייתכן שדברי הרמב"ם נשענים גם על האמור בתוספתא בבא בתרא א, ד. מחד גיסא נאמר: "אין יכול למחות בידו ולומר לו איני יכול לישן... ולא מקול התינוקות". מאידך גיסא נאמר: "יש לו בית בחצר השותפין ומבקש לחלקו ולהקרות בו את התינוקות יכולין לעכב על ידיו מפני שמרבה עליהן את הדרך".

ונראין דברי ר"ח ז"ל שפי' סופר שטרות שבעיר שאין שם משום תקנה וכל בני העיר צריכין לו ובאין אצלו ומרכין על בני החצר את הדרך.⁵

רש"י לא כתב בהקשר לפתיחת מסגרת לימודית שהבעיה היא ש"מרבית עליו הדרך ביותר", אלא כתב שבני החצר יכולים לעכב (ד"ה מעכבין עליו) – "מפני שמרבה עליהן קול נכנסין ויוצאין", שהרי זו הייתה הטענה במשנה, שהוא אינו יכול לישון מקול התינוקות. אמנם על פי הירושלמי (ב, ג) הטענה היא שהתינוקות מרבית הדרך. כך הסביר הרב יוסף חביבא (נמוקי יוסף, י ע"ב בדפי הרי"ף):

מקול הנכנסים. לאו דוקא משום הקול דלישנא בעלמא הוא דנקט, אלא מפני שמרבה עליהם הדרך והכי מוכח בירושלמי "דיכול למימר ליה אינון אזלין ואתו הכא בעו לך ולא משכחית לך והם מרבית עליהם את הדרך".

הרשב"א בשאלתו על רש"י התכוון לדברי רבא שנזכרו בהמשך הגמרא: "סך מקרי דרדקי – עשרין וחמשה ינוקי". הרשב"א שאל, למה משנה מספר התלמידים, אם מותר לפתוח בשל תקנת יב"ג, "אפילו במלמד את כולן כן". בעקבות כך פירש את הביטוי "סופר מתא" כמו רבנו חננאל. כאמור, "מלמד את כולם" הכוונה היא שהוא מורה למורים איך ללמד. יש להבחין בין אדם שגר בחצר משותפת או בבית משותף שפותח מסגרת שמתאימה למלמד של כיתה אחת, או שהוא פותח בית ספר עם מורים רבים ותלמידים רבים. כך הסביר גם הבית יוסף (חו"מ סימן קנו) את רש"י:

הטעם דלא אמרו דאינם יכולים למחות אלא דוקא כשמלמד לתינוקות עצמם ומשום תקנת יהושע בן גמלא, אבל זה שמורה למלמד התינוקות וגם יש שם קול גדול ביותר, יכולים לעכב עליו.

הרב יהושע וולק, דרישה (חו"מ סימן קנו), העיר על הבית יוסף:

ונראה מלשונו שהבין ממה שכתב רש"י "והוא מורה" היינו שמורה כל המלמדים, והמלמדים מלמדין לתינוקות. ולא משמע לי כן כלל [א] דהא כתב נקרא "סופר מתא" משום דמלמד תינוקות העיר משמע שהוא עצמו מלמד. [ב] וגם מדכתב "והוא מורה את כולם" לשון כולם משמע דגם אתינוקות קאי ולא

5 גם תוספות (ד"ה בסופר מתא) וראשונים נוספים חלקו על רש"י וקבלו את פירושו של ר"ח ש"סופר מתא" הוא "כותב שטרות העיר".

אמלמדים לחוד. [ג] וגם לפירוש בית יוסף, קשה למה לי להושיב התינוקות כולם בביתו ילמדו המלמדים כל אחד בחצירו שהוא דר שם.

כאמור "סופר מתא" הוא סוג של מנהל שבעצמו הוא גם מורה, ומתפקידיו להורות למלמדים איך ללמד את התלמידים. יתכן שגם הוא מלמד תלמידים, אך אין זה עיקר עבודתו. הכול באים לביתו כי זה בית ספר, ולא רק כיתה אחת. תשובת הגמרא היא שמדובר בפתיחת בית ספר, עם מלמדים רבים, ועל כן אסור להשכיר בית בחצר שישמש בית ספר. כאמור גם בלשון הברייתא, מדובר על "אחד מבני חצר שבקש...", או "שנים מבני החצר וביקש אחד מהן", "לא ישכירנו לסופר". אין מדובר על פתיחת בית ספר עם כיתות ותלמידים רבים אלא על מלמד אחד שפותח מסגרת בכיתו. גם הרמב"ם (הל' תלמוד תורה ב, ז) כתב שמדובר במלמד בודד לפתוח מסגרת לימודית:

אחד מבני מבוי שביקש להעשות מלמד, אפילו אחד מבני החצר אין יכולין שכניו למחות בידו.⁶

כך כתב הרמב"ם במקום נוסף (הל' שכנים ו, יב):

יש לו ללמד תינוקות של ישראל תורה בתוך ביתו, ואין השותפין יכולין למחות בידו ולומר לו אין אנו יכולין לישן מקול התינוקות של בית רבן.

"יש לו ללמד...בתוך ביתו" - למלמד לבדו ובתוך ביתו שבו הוא גר.

הרמב"ן (כא ע"א) הסביר שמדובר במלמד שמלמד מספר רב של תלמידים:

6 הלכה זו מסיימת את פרק ב מהלכות תלמוד תורה, והמשך ההלכה היא: "וכן מלמד תינוקות שבא חבירו ופתח בית ללמד תינוקות בצדו כדי שיבואו תינוקות אחרים לו או כדי שיבואו מתינוקות של זה אצל זה אינו יכול למחות בידו, שנאמר 'ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר' (ישעיהו מב, כא)". דברי הרמב"ם הללו מבוססים על הגמרא (כא ע"ב-כב ע"א) שם הובא הביטוי: "קנאת סופרים תרבה חכמה". הרב מנשה קליין (שו"ת משנה הלכות יב, סי' תיא) כתב על כך: "הרמב"ם בהלכות ת"ת שלמד מקרא ד'חפץ למען צדקו' דבר זה ולא מתקנת יב"ג. איברא דהרמב"ם לא פליג על תקנת יב"ג אלא מפרש דתקנת יב"ג היתה לפי שה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר ולא שקצתם ילמדו תורה וקצתם לא ילמדו, ודו"ק". לדבריו כוונת הרמב"ם בהבאת הפסוק הייתה להסביר גם את המטרה של תקנת יב"ג - להגדיל תורה ולהאדירה. כנראה הרמב"ם התבסס על דברי ר' יהושע בן לוי (מגילה כז ע"א) שאמר שבית המדרש הוא מקום שמגדלים בו תורה שנאמר "ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר". אך נראה שהרמב"ם התכוון להסביר בפסוק זה רק את הסיפא של הדין ולא את תקנת יב"ג. כך הסביר הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט, בבא בתרא א. ע"ב אות א.

בספרא דמתא. פירושו כותב שטרות העיר או ספרי תורה. אבל רש"י ז"ל פי' מלמד כל תנוקות שבעיר שיש שם קול גדול. ותמיהא לן כיון דמשום מצוה הוא דשרית ומשום תקנה, כל שכן דאיכא מצוה רבתי ותקנתא יתירתא? ואפשר כיון שהוא שונה ליותר מחמשים מעכב עליו, שהקול גדול ביותר ואין מצוה זו מן המובחר דהוה להו לאותובי תרי.

באופן דומה הסביר הריטב"א (כא ע"א):

בספרא דמתא. פירש רש"י שמלמד כל תלמידי העיר ואוושא מילתא טובא. פירוש לפירושו שהוא מלמד יותר מעשרים וחמשה שהוא לא כתקנת יהושע.

כריטב"א כתב גם הר"ן (כא ע"א):

בספרא דמתא - פרש"י ז"ל מלמד כל תינוקות העיר, כלומר דכיון דיותר מכ"ה לאו מצוה מן המובחר היא, יכול לעכב עליו.

מעל עשרים וחמישה תלמידים כדברי הריטב"א והר"ן, או מעל חמישים תלמידים כדברי הרמב"ן, קשורים לאמור בהמשך הגמרא בדברי רבא מאיזה מספר יש להוסיף ריש דוכנא לכיתה או לפצל את הכיתה ולהוסיף עוד מלמד או ריש דוכנא לפי שיטות שונות בראשונים.⁷ מה שברור הוא ש"אין זה מצווה מן המובחר" שמלמד ילמד לבדו מספר רב של תלמידים.

לפי הסברנו יוצא אפוא שאסור לפתוח בית ספר עם כמה כיתות, וממילא עם הרבה תלמידים, בתוך חצר משותפת או בבית משותף. מה שהתחדש על פי רבא בעקבות תקנת יב"ג הוא שמלמד הגר בחצר משותפת יכול לפתוח מסגרת ללימוד תורה, למספר תלמידים שאדם אחד יכול ללמד.

הטור (חו"מ הלכות נזקי שכנים סימן קנו) פסק:

אין יכולין למחות בידו מללמד תינוקות של בית רבן ואפילו הן רבים...

מה כוונת הטור "ואפילו הן רבים"? בשולחן ערוך (חו"מ הלכות נזקי שכנים סימן קנו, ג) פסק:

וכן יש לו ללמד תינוקות ישראל תורה בתוך ביתו, ואין השכנים יכולים למחות בידו ולומר לו: אין אנו יכולים לישן מקול התינוקות של בית רבן.

7 בעניין זה ראה בשיעור כו: ניידות תלמידים מחוץ למקומות מגוריהם.

הרב יהושע וולק (סמ"ע שם ס"ק ג) כתב על דברי השולחן ערוך:

תינוקות ישראל כו'. מדסתם, משמע דאינו מחלק ואפילו הן רבים שרי, וכ"כ הטור בהדיא ע"ש, ולא [כהרמב"ן ב"ב כ"א ע"א ד"ה בספרא] שכתב על פי פירש"י [שם ד"ה בסופר] דביותר מחמשים והוא מלמד את כולם דאסור.

בשולחן ערוך לא כתב את המילים "ואפילו הן רבים", אך כתב שהמלמד מלמד "תורה בתוך ביתו". מדובר אם כן על פתיחת מסגרת ללימוד תורה בתוך הבית שבו גר המלמד. ההנחה היא שבמצב כזה אי אפשר גם ללמד תלמידים רבים ובוודאי אי אפשר לקיים בית ספר שבו מורים ותלמידים רבים. גם על פי דברי הרמב"ן, ללמד עד חמישים תלמידים בבית בו גר המלמד, זה נראה הרבה מאוד, אבל כמוכח לא יותר. על פסיקת השולחן ערוך כתב הלבוש (חו"מ סימן קנו סעיף ג):

אחד מבני המבוי שאינו מפולש או מבני חצר השותפין שבא ליעשות מלמד תינוקות של ישראל התורה, אין השכנים יכולים למחות בידו ולומר לו אין אנו יכולין לישן מקול התינוקות של בית רבן, דאדרבה מצוה עליהם להושיבין... ונראה לי דוקא בני המבוי או בני החצר שדרים יחד במבוי אחד או בחצר אחת ואינם דרים יחד בחדר אחד או בבית החורף אחד. אבל אותם הדרים בבית חורף אחד כנהוג בהרבה מקומות במדינות אלו מחמת שיש להם דוחק דירה, נראה לי ודאי שכל אחד יכול למחות חבירו אפילו להיות מלמד תינוקות של ישראל תורה באותו בית החורף שהוא דר שם עמו, שזה ודאי אין דעת רוב העולם סובלתו ועל דעת זה לא נשתתף עמו בדירה זו אם לא שהתנו מתחלה, נ"ל.

עד עתה ההנחה הייתה שמדובר על מלמד שמלמד קבוצת תלמידים בתוך ביתו. הלבוש מחדש שכל זה בתנאי שהמלמד גר לבדו בביתו. אך במקרה שגרים אתו עוד אנשים שאינם ממשפחתו, וכפי שמקובל בבית החורף, ודאי שהשותפים יכולים למחות, כי זה דבר שאין הדעת סובלת.

הרב יהושע וייס (פסקי דין - ירושלים דיני ממונות וביורורי יוחסין ח עמוד פט) כתב עוד בנוגע למציאות זמננו:

נראה דתקנת יהושע בן גמלא היה כשהמלמד לומד "בביתו" אין בני החצר או המבוי יכולין לעכב עליו, אבל "בבית אחד" שדרים כמה שותפים ואחד רוצה ללמד שם תינוקות ודאי ששאר הדיירים בבית יכולים לעכב, ועל זה לא היה תקנת יהושע בן גמלא, משום דעל דעת כן נשתתפו שלא יעשה שם דברים

שמפריע לדור שם, ואין אדם חייב למסור "ביתו" ולעשותו "תלמוד תורה". ולכן בבית החורף ששם דרו כולם יחד "בבית אחד" ודאי שיכול למנוע אפילו מללמוד תורה לתינוקות. ולפי דברי הלבוש הנ"ל יש מקום לדון ב"בנין מגורים" משותף כשלנו דאפשר דדמיא ל"בית החורף" דיכול כל אחד מדיירי הבנין למנוע מלעשות בביתו דברים שמפריעים לשאר הדיירים כשהפרעה היא דבר שאין דעת רוב העולם סובלתו. והוא משום דאף דלכל אחד יש דירה פרטית משלו אבל בבנין עצמו ובקירותיו החיצוניים ובחדר המדרגות ובסודות הבנין והחצר ודאי שותפין הם ונשתתפו בו על דעת שכל דייר ישתמש בביתו רק בדברים שאין בהם הפרעה לשאר הדיירים בבנין, אבל בגוונא שמתמש בו דברים המפריעים לשאר הדיירים בבנין שאין הדעת סובלתו יכול כל דייר ודייר למנוע משום דאדעתא דהכי לא נשתתפו. וצ"ע.

כאמור לעיל אי אפשר למחות על "קול התינוקות" כשמדובר על קבוצה של תלמידים שמלמד אחד יכול ללמדם בחצר השותפים או בבית משותף. כיום לא מצוי כמעט מגורים בחצר משותפת, ובמה שנוגע לבית משותף וכפי שמקובל היום, יש הלכות וכללים איך לנהל אותו בכל הקשור לאחזקה (ניקיון, גינון, מעלית, מניעת רעש ועוד) וכן מה מותר ומה אסור לעשות בתוך הבית (ייעוד למגורים ולא לעסקים ולא שימושים אחרים, ועוד). הדוגמה מבית החורף שהזכיר הלבוש מלמדת שלא בכל מצב אפשר לפתוח מסגרת כזאת בבית משותף.

ב"ה תקנת יהושע בן גמלא מיושמת כיום בהרחבה רבה בכל עיר ובכל אזור. יש במדינת ישראל חוק חינוך חובה, ולא מאפשרים מצב שתלמיד לא ימצא במסגרת כלשהי. יש מגוון רחב של בתי ספר, תלמודי תורה, "חדרים" בכל מקום ובהתאמה לאוכלוסייה. יש השקעה כספית גדולה של משרד החינוך והרשויות המקומיות בכל מה שקשור בתשתית, בבינוי ובפיתוח של מבנים מתאימים, הכשרת המורים והמורות ועוד. גם אם יש קשיים במקומות מסוימים ויש תלמידים שאינם רשומים במסגרות הרגילות מסיבות שונות, אין זה מצדיק פתיחה של מסגרת קבועה בבית משותף שהיא מקבילה לבית ספר או תלמוד תורה. תקנת יב"ג לא נועדה לאפשר לכל אחד לפתוח מסגרת כזאת כרצונו כשיש מסגרות מסודרות וכל תלמיד חייב ללמוד בבית ספר או בתלמוד תורה. בוודאי לא סביר שמישהו יפתח בתוך בית משותף מסגרת לימודית - "חדר", או תלמוד תורה או בית ספר או כל שם אחר שיקרא לו, כשיש מסגרות אחרות

דומות בסביבת המגורים, כי המסגרות הדומות שקיימות בסביבה הן לא "בדיוק" כמו שהוא ועוד קבוצת הורים אחרים רוצים.⁸

כיום גם נדרש ובצדק מכל מורה או מלמד במסגרת קבועה להיות בעל הכשרה מתאימה להוראה. כדי לפתוח מסגרת פרטית של "חדר", תלמוד תורה או בית ספר, צריך לקבל אישורים מהרשויות - משרד ממשלתי, עירייה, מערכות בטיחותיות כמו מכבי אש וכד'.⁹ כך גם במה שנוגע להקמת מסגרות לימוד תורניות לבנות.¹⁰

ממכלול המקורות נראה שיש ליישם למציאות של היום את האמור בדברי רבא על פי דברי הראשונים והאחרונים שנזכרו לעיל באופן הבא: אדם רשאי לפתוח מסגרת לימודית תורנית בתוך הבית שבו הוא גר עם משפחתו, שמטרתה העשרה - חוגים, לימוד שיעורים פרטיים, לקראת בר מצווה וכד'. את אלו לא ניתן למנוע ממנו אם הוא עושה בתוך הבית שהוא גר בו, ועל פעולות כאלה ניתן להחיל את תקנת יהושע בן

8 זאת בניגוד לדברים שכתבו: הרב צבי שפיץ, שו"ת מנחת צבי, א, סי' א; הרב יהודה מנחם ויטמן, נזר התורה יג, (תשס"ו), עמ' קעא-קעט.

9 בפסקי דין ירושלים (דיני ממונות ובירורי יהדות, ד, עמ' קיד-קיוז) דנו הרב אברהם דב לויץ, הרב שמואל ביבס והרב ברוך שרגא במקרה שלאדם היו כמה מחסנים במפלס תחתון של בניין עם חצר שסמוכה להם, והוא הכשיר אותם לשמש גן ילדות, שהשכיר אותו לצורך פרנסתו. השכנים התובעים התנגדו בטענה שהדבר יגרום לרעש. הנתבע השיב שקיים מנהג נפוץ לפתוח פעוטונים וגני ילדים בבנייני מגורים, במיוחד בשכונות החרדיות שהילדים רבים כ"י, והציג אישור מהעירייה לפתיחת הגן במקום. על בסיס ההנחה שגם לימוד תורה לבנות כלול בתקנת יב"ג, פסק בית הדין שמותר לפתוח את הגן בתנאי שהנתבע יכשיר כניסה מיוחדת מהרחוב לגן, ויתקין בתוך הגן מזגן כדי שהחלונות יהיו סגורים וכך יימנע רעש, וכן תימנע פעילות בחצר בחלק הסמוך לאגף הבניין שבו מתגוררים התובעים.

10 הרב אברהם יצחק כלאב (שורת הדין, י, עמ' שסא) כתב שאין היתר לפתוח בבניין משותף מסגרת לימודית תורנית לבנות "אף על פי שהמלמד בנות תורה ויראת שמים עושה מצוה... עוד יש להוסיף, כיום שיש תקנות מטעם העיריה שלא לעשות עסק או מקום ציבורי באיזור מגורים, גם אם נאמר שאין תקנה זו מחייבת כאשר אחד השכנים רוצה לעשות תלמוד תורה, מפני שתקנות העיריה סותרות את תקנת יהושע בן גמלא, שכדי להרבות תורה תיקן שזה דין איסור ולא דין ממוני. אולם שאר דברי מצוה שאין השכנים יכולים לעכב, מפני שהם עצמם גם חייבים, אולם מסתבר שהציבור יכול להתנות על כך, שלא יעשו דבר מצוה בביתו כאשר הדבר מפריע לשכנים, כי אין תקנה קדמונית המתירה לעשות כך. וכיון שתקנות העיריה בענייני מגורים מקובלות, וכל קונה דירה קונה אדעתא דאותן תקנות, נחשב הדבר לכל שכן, כאילו התחייב לא לעשות בביתו דברים המפריעים לשכנים. ויש ללמד הבנות במקום המיועד ללימודי הבנות, ולא בביתו". נראה להעיר שאין נכון לראות את תקנות העיריה כסותרות את תקנת יהושע בן גמלא. אדרבה, בכל עיר מנווטים את פתיחת מסגרות הלימוד בהתאם לצרכים ולנדרש. מובן שייתכן שיהיו מחלוקות ומאבקים פוליטיים וציבוריים על פתיחת בתי ספר במקומות מסוימים ולאוכלוסיות מסוימות, אך בסך הכול כאמור מערכת החינוך הציבורית במדינת ישראל מיישמת באופן רחב ביותר את תקנת יב"ג.

גמלא. אך אין הכוונה שבעקבות תקנת יב"ג מותר להפוך דירת מגורים לבית ספר או לתלמוד תורה כמו שמקובל, מבלי שבעל הדירה גר בה.¹¹ יש להיצמד להיקף הנכון של התקנה, וגם לבדוק אם התקנה יישומית באופי הבנייה של בתים משותפים כיום ובאופי הבנייה העירונית, שבו מבני ציבור - בתי ספר ותלמודי תורה - מוקמים באופן מסודר ומאורגן.¹²

11 בפסקי דין ירושלים (דיני ממונות ובירורי יוחסין, ז, עמ' רל-רלא) כתבו שכל הדיון בעקבות תקנת יב"ג היא באותה חצר, אך לא אם מדובר במבנה אחר. אכן בתי ספר וגנים גם הם ממוקמים בתוך שכונות כמבנים נפרדים, ואחזקתם אינה קשורה למבנים הסמוכים. הן אמת שיש רעש בהפסקות, ואם לומדים עד מאוחר אז גם בשעות הצהריים, וכן יש מגרשים שבאים לשחק שם גם בימי חופש וכד', אך כל זה אינו קשור לאמור במשנה שאין למחות בגלל "קול התינוקות".

12 הרב שמואל וואזנר (שו"ת שבט הלוי, ז, רכד) דן אם מותר לאדם ללמוד בקול רם בביתו כשזה מפריע לשכנים. הוא ציין לסוגייתנו שהשכנים אינם יכולים למחות במי שמלמד תינוקות של בית רבן, ושיש ללמד תורה גם במקצת בתחילת הלילה (עפ"י הרמב"ם הל' תלמוד תורה ב, ב; שו"ע יו"ד סי' רמה, יא), "ולענין ת"ח סתם שלומד בבית המדרש בודאי לא הותר לו להגביה קולו כל כך עד שיפריע השינה כל הלילה מהשכנים, כי אפשר ללמוד בקול גם בלי הפרעה. מה שאין כן עסק תשב"ר שלא הולך כמעט בלי הגבהת קול המלמד והמולת התלמידים, וכל זה בתנאי שלא יבא מזה ביטול תורה או ביטול תפלה. ואם יש חולים בסביבה, הלא מבואר בחושן משפט דצריך לחשוש להם, וכהיום יש הרבה כזה שגזילת מנוחתם היא גזילת בריאותם. ואם הוא בבית אחד ממש עיין בלבוש חו"מ סי' קנ"ו... ועל דעת זה לא נכנס בבית משותף עמו אלא אם התנה בפירושו. ובפרט זה עדיין צ"ע".

נראה להשיב, שכיום לא מקובל ללמד תלמידים בלילה ואף לא במקצת הלילה, גם לא בתלמודי תורה. תקנת יב"ג לא נועדה לתלמיד חכם מבוגר, מה גם שכאמור הוא יכול ללמוד בשקט או לסגור החלונות. תמונה יותר תגובתו של הרב מנשה קליין (שו"ת משנה הלכות, יד, ר) לדברי הרב וואזנר שכתב: "לפענ"ד בהרמנותא דמר כ"ג שליט"א לא מיבעיא תלמיד חכם, או אפילו הרבה תלמידי חכמים הלומדים בבית המדרש דרך לימודם אפילו בקול שמעורר השכנים אין בזה איסור כל שהוא דרך לימוד ואפילו רועש קול הר סיני [כל שלא מתכוין ח"ו להפריע ובלומד תורה עסקינן] אלא אדרבה אפילו יחיד או רבים בביתו הלומד בקול בלילה ליכא בזה איסור ח"ו אלא מצוה וחיוב... ובמס' ב"ב (כ' ע"ב) תנן חנות שבחצר וכו' אבל עושה כלים... עכ"פ נלפענ"ד רת"ח הלומד בקול לא שניא בבית המדרש וללא שניא בביתו אף על פי שמעורר השכנים, מותר ומצוה קעביד ואם ישמעו אחרים ויעמדו וילמדו גם הם, תבא עליו ועליהם ברכה".

במחילה רבה, לא נראה שזו הייתה כוונת יב"ג. התקנה הייתה להקל על ילדים קטנים ולאפשר להם מסגרת לימודית קרובה שהיא בדרך כלל במשך היום ועל כך אין השכנים יכולים למחות. לא נכון להחיל את התקנה של יב"ג לטובת אדם בוגר שיוכל ללמוד תורה בקול רם גם בשעות הלילה המאוחרות ולהפריע לשכנים לישון. אמנם נאמר בגמרא (בבא בתרא י ע"א): "מאי 'אשבעה בהקיץ תמונתך' (תהלים יז, טו)? אמר רב נחמן בר יצחק: אלו תלמידי חכמים שמנדיין שינה מעיניהם בעולם הזה, והקב"ה משביען מזיו השכינה לעולם הבא". יש מעלה גדולה מאוד למי שעוסק בתורה בלילה (חגיגה יב ע"ב; מנחות קי ע"א; תמיד לב ע"ב), אך לא באופן שיפריע לאחרים. השכנים צריכים לתפקד למחרת ולא להיות עייפים - ילדים קטנים, אברכים ולומדים אחרים, כאלו שהולכים לעבודה, ובוודאי קשישים שמחסור בשעות שינה פוגע בבריאותם. השכנים לא יעמדו

ג. פתיחת מסגרת לקיום מצוות - תפילה, צדקה וכד', בחצר משותפת או בבית משותף

יש ראשונים שהרחיבו את תקנת יב"ג ולדבריהם אין מדובר רק על אפשרות פתיחה של מסגרות לימודיות בחצר או בבית משותף, אלא על מסגרות נוספות שיעודן הוא קיום מצוות. כך כתב הרב מאיר הלוי אבועלפיה (יד רמ"ה, כא ע"א):

ומסתברא דהוא הדין לשאר מילי כגון מגרס אוריתא משנה ותלמוד וצלויי בצבורא, לא מצי למימר ליה איני יכול לישן לא מקול הנכנסין ולא מקול היוצאין.

...בסופר כותב ספרים תפילין ומזוזות, ואין צריך לומר במלמד תינוקות של בית רבן לא מצי מעכב... משום דהני נמי כיון דמלאכת שמים היא, לא מצי מעכב.

וכך כתב גם הריטב"א (שו"ת, סימן כז):

לאו דוקא מלמד תינוקות של בית רבן, אלא ה"ה לעשות מדרש להרביץ תורה או לדרוש בו לרבים כדי להגדיל תורה ולהאדיר ולא תשכח תורה מישראל, דכוליה חד טעמא הוא.

רבינו ירוחם (נתיב לא חלק ו) כתב שסופר שכותב ספרים דינו כמלמד תינוקות של ישראל.

כך פסק גם בטור (חו"מ סימן קנו):

והוא הדין נמי לכל מילי דמצוה כגון לחלק צדקה או להתפלל בעשרה.

הדוגמאות בראשונים הן: לימוד תורה, תפילה בציבור, צדקה, סופר סת"ם. כך פסק גם בשולחן ערוך (חו"מ, הלכות נזקי שכנים סימן קנו, ג): "והוא הדין לכל מילי דמצוה, שאינם יכולים למחות בידו". אין פירוט מהם אותם מילי דמצוה, וכנראה כוונתו היא לכל הדוגמאות שצוינו.

וילמדו גם הם", הם רק יכעסו והדבר יעורר ריב ומדון. אין חובה ללמוד תורה בקול רם, ויש חובה לא לגזול שינה מאחרים, ולקיים מצוות "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח).

אמנם עיקר דברינו אמורים על מי שגר בבית משותף. אך אם אדם לומד בבית מדרש שהוא רשות עצמאית אך הוא סמוך לבניין מגורים, יש להתייחס לדברים אחרת, ולעניין זה בוודאי לא קשורה כלל תקנת יב"ג וכפי שכתבו הדיונים הרב אברהם דוב לויץ, הרב יהושע ווייס והרב שמואל חיים דומב (פסקי דין ירושלים, דיני ממונות ובירורי יוחסין ז עמ' רל-רלא). אמנם גם על לומדי בית המדרש מוטלת החובה להתחשב בשכנים הסמוכים "ואהבת לרעך כמוך".

הרב שמואל סגל (טורי זהב, ט"ז, שולחן ערוך שם ס"ק א) הסביר את דברי השולחן ערוך:

ונראה דלהכי כתב רבינו מילי דמצוה כגון לחלק צדקה או להתפלל בעשרה. להורות דדוקא בענין מצוה התלוי בצירוף אנשים כמו אילו דחשיב, מה שאין כן כשאפשר לו ללכת לבתי האנשים שצריכים לכך, מעכבים עליו שלא לעשותו מוהל, אם הוא בענין שיבואו הרבה אנשים לביתו.

מדובר אם כן במצווה שצריכים כמה אנשים לקיימה, ומי שמתגורר באותה חצר אינו יכול ללכת אל האחרים לקיימה. ולכן הדוגמאות הן צדקה או תפילה במניין. אך למשל אדם שהוא מוהל, עליו ללכת לבתיהם של הנימולים ולמול אותם שם. הרב יצחק טייב (ערך השולחן, חו"מ סי' קנו, ג) כתב שדיין שדן דינים בביתו, אין השותפים יכולים למנוע ממנו. הוא כתב על דברי הט"ז שהם אינם נראים, ואין הבחנה בין סוגי מצוות.

אך לפי הרמב"ן (כא ע"א) נראה שהתקנה היא רק במה שנוגע ללימוד תורה וכפי שהוסבר לעיל, ולא לכל "מילי דמצווה" אחרים. הרמב"ן הסביר את תשובת הגמרא שניתן למנוע מ"סופר מתא" לפתוח בחצר: "פירושו כותב שטרות העיר או ספרי תורה".¹³ מכאן שגם סופר סת"ם לא יכול לפתוח בחצר משותפת, ונראה שכך גם בכל מה שקשור ל"מילי דמצווה" אחרים. אמנם אין חייבים לפרש כך את הרמב"ן. תשובת הגמרא הייתה שמדובר "בסופר מתא", ועל כן פירש הרמב"ן בהקשר של סופר סת"ם, אך אין ללמוד מכאן מה תהיה עמדתו בנוגע לתפילה בציבור וכד'. כך גם בנוגע לראשונים אחרים. העובדה שהם פירשו ש"סופר מתא" הוא כותב שטרות העיר, עדיין אינה הוכחה שהם סוברים שמותר לסופר סת"ם לפתוח בחנות משותפת ולכל "מילי דמצווה" אחרים. יכול להיות שהם הסבירו כך מפני שבכרייתא כתוב "סופר יהודי וסופר ארמאי", וכדי שלא יהיה הבדל בין הסופרים, הם הסבירו את תשובת הגמרא: "בסופר מתא", שמדובר בכותב שטרות העיר. יש לציין עוד שלמעט הירד רמה, הראשונים האחרים בפירושיהם לסוגיה לא כתבו שיש להרחיב את תקנת יהושע בן גמלא גם ל"מילי דמצווה" אחרים.

על פניו לא מובן על בסיס מה למדו הראשונים והפוסקים שכתבו דברים ברורים בעניין כמו הירד רמה, הריטב"א הטור והשולחן ערוך, שניתן להרחיב את האמור במשנה, ששכן בחצר או בבית משותף לא יכול לומר "איני תקנת לישן מקול התינוקות" על בסיס תקנת יב"ג, גם למצוות אחרות. הסוגיה עוסקת אך ורק במה

13 כך הובא גם בשיטה מקובצת כ ע"ב בשם הר"י מגאש.

שקשור ללימוד תורה ולא במצוות אחרות.¹⁴ הרב נתן געשטטנר הסביר שמאחר שיהושע בן גמלא תיקן להושיב מלמדי תינוקות בכל מקום וזו מצווה, "אנן סהדי דניחא ליה לאינש דליעבד מצוה ואע"ג דעל ידי זה איכא טירדא לגופיה".¹⁵ אמנם ניתן להשיב שמצוות תלמוד תורה שונה מכל המצוות. "תלמוד תורה כנגד כולם" (משנה פאה א, א). כמו כן, גם על פי דברי הראשונים הללו, לא ברור מה הוא ההיקף של קיום המצוות האחרות ששכנים אחרים אינם יכולים למחות בשל הרעש וריבוי הנכנסים והיוצאים. למשל: האם מותר להקים בית כנסת קבוע בדירה שנועדה למגורים, ולקיים בו מספר מניינים בשעות שונות לכל תפילה מתפילות היום והלילה ("שטיבלאך")? האם מותר להפעיל ארגון חסד שמשווק בכל יום מאות מנות מזון למשפחות נזקקות, כשבדירה מבשלים ואופים בכל יום את המנות הללו, וכשחלק מהחדרים בדירה משמשים גם כמחסנים? האם דיין יכול להקים בתוך ביתו, מסגרת של בית דין ובו כמה הרכבים, ושיבואו לשם במשך היום בעלי הדינים ועדים? ועוד כהנה מצבים דומים.

14 החתם סופר (בבא בתרא כא ע"א) חידש שעוד לפני תקנת יב"ג היה כן ומעיקר הדין על כל אדם לסייע למצוות המוטלות על הציבור, "כגון מוהל דמילת הבנים מוטל על כל ישראל למי שאין לו אב הוא הדין כשיש לו אב, עכ"פ מוטל על כל ישראל להניח לדור המוהל בשכונתם, או רופא נפשות וכן תפלה בציבור. אך תשב"ר מאז לא היה מוטל אלא על האב לא סבלו השכנים הזיקא דדהו וחזית יהושע בן גמלא להטיל גם זה על הציבור. וסבירא ליה לרבא הוא הדין על היחידים שלא יכלו לומר לך לבית הכנסת שבעיר וכהנ"ל". הן אמת שצריך שיהיה בכל מקום מוהל, ובית כנסת וצורכי ציבור נוספים כאמור בגמרא (סנהדרין יז ע"ב): "תניא: כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה: בית דין מכין ועונשין, וקופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, ובית הכנסת, ובית המרחץ, ובית הכסא, רופא, ואומן, ולבלר, (וטבח), ומלמד תינוקות". אך לא נאמר שהם צריכים להיות בחצר משותפת או בבית משותף ושאר השכנים יכולים למחות. בפסקי דין ירושלים (דיני ממונות וביורוי יוחסין י עמ' קצז-קצח) דנו הדיינים (שמות הדיינים אינם מופיעים שם) במקרה שבו הניחו גנרטור במגרש ציבורי בצדי רשות הרבים סמוך לבתי מגורים. בעל הגנרטור טען שהגנרטור מוקם במרחק עשרות מטרים מבתי השכנים, ויש בו צורך לציבור המונה 280 משפחות הנמנעות משימוש בחשמל מחברת חשמל כפי שהורה החזון איש. כבר היה קיים שם גנרטור במבנה ארעי, ועכשיו מקימים באותו מקום מבנה קבע לגנרטור ומגדילים את הארובה שלו כדי שהעשן העולה ממנו לא יזיק לשכנים. התובע טען שלמרות המרחק ולמרות הארובה הגבוהה נפלטים מהגנרטור מעת לעת עשן ופיח המזיקים לשכנים. הדיינים הסתמכו על תקנת יב"ג ועל פירוש החת"ס שכך הוא מעיקר ההלכה, שכל מצווה המוטלת על הציבור מחויבים לסייע זה את זה ולא לבוא בטענה של נזקי שכנים, כגון רופא נפשות או תפילה בציבור. "ונראה שהוא הדין לענין גנרטור לשומרי שבת שהוא צורך הציבור, אי אפשר לעכבו משום טענת נזקי שכנים, והמונע מלקיימו חייב נידוי". לא נראה שתקנת יב"ג רלוונטית למקרה זה. הגנרטור לא נמצא בחצר משותפת או בבית משותף, ויש לדון בסוגיות מהמשך הפרק בגמרא הקשורות לנזקי ריח ועשן. לגוף העניין, האומנם מדובר כאן על "צורך הציבור"? מדובר על 280 משפחות המחמירות על עצמן בדבר שרוב ציבור שומרי השבת אינו מחמיר בו. קשה לקבל את ההגדרה שמדובר כאן על "צורכי ציבור" במחיר נזקי עשן וריח לכלל הציבור.

15 כך הסביר הרב נתן געשטטנר, שו"ת להורות נתן חלק ג סימן ק ס"ק ד.

נראה שהרחבת תקנתו של יב"ג לא יכולה להיות יותר מאשר התקנה עצמה. כאמור לעיל, בעקבות דברי הלבוש שתקנת יב"ג שאין השכנים רשאים למחות בשל שמיעת "קול התינוקות", לא נאמרת בבית חורף שבו גרים הכול יחד ואין לסבול גם פתיחה של תלמוד תורה בתוך הבית, השווינו זאת לאופי מבנה בתים משותפים כיום. כך גם השיב הרב נתן געשטטנר (שו"ת להורות נתן ג, סי' ק) לשאלה הבאה:

בני חבורה ששכרו להם דירה בבנין מגורים שהוא בית משותף, כדי לקבוע שם בית המדרש להתפלל וללמוד. והדיירים שלמעלה שהם אנשים זקנים וחולים, צועקים חמס כי קול התפלה והלימוד וקול התינוקות בחצר מפריע את מנוחתם ואינם יכולים לסבול בשום אופן והדבר הוא בנפשם. וגם טוענים שאינם רוצים לגור למעלה מבית מדרש, הדין עם מי.

הדיון בסוגיה מתפרס על פני שלוש תשובות (סימנים ק-קב), ובסוף התשובה הוא ציין לדברי הלבוש הללו (שם סי' קב ס"ק יג):

ואם כן בהני בתים המשותפים הנהוגים האידנא בארץ ישראל, שמלבד שכל אחד מהדיירים הויין שותפין בהחצר ובחדר המדרגות, הויין גם שותפין בקירות החיצוניים של גוף הבית וכן בהגגות וביסוד, ומהאי טעמא כשנתקלקל אחד מהקירות החיצוניים חייבים כל השכנים להשתתף בתיקונו, ונמצא דדינו כבית חורף דמיירי ביה הלבוש דהיכי שמשמש בדירתו בדבר שאין הדעת סובלתו דיכול למחות בו משום דאדעתא דהכי לא השתתף עמו. ואם כן הוא הדין בחולה שאינו יכול לסבול כלל קול תנוקות והוא אצלו דבר שאין הדעת סובלתו. ודאי י"ל דאדעתא דהכי לא נשתתף עמו ויכול למחות. ועד כאן לא מצינו דאינו יכול למחות לקול התנוקות אלא כשהמלמד לומד בבית של עצמו ואין להשכן המוחה חלק בו כלל, אבל כשיש לו חלק בהבית עצמו לא מצינו שלא יוכל למחות. אלא דאם לומד באופן שהדעת סובלתו ודאי שלא יוכל למחות, דהרי הם השתתפו אדעתא דהכי שכל אחד יעשה בדירתו כחפצו ואין חבירו יכול למחות בו, אבל אם רוצה לעשות דבר שאין הדעת סובלתו ועל ידי זה יצטרך השכן לצאת מדירתו כי לא יסבול את הקול, ודאי דאדעתא דהכי לא השתתף עמו ויכול למחות וכמש"כ הלבוש.

כמו כן, כאמור לעיל אדם רשאי לפתוח בתוך ביתו מסגרת מצומצמת של לימוד תורה, כהעשרה והשלמה, ונראה שכך גם ב"מילי דמצווה" אחרים. אם למשל יש מצוקה של בתי כנסת, הבעיה היא של כולם, וממילא יסכימו הכול לקיים בית כנסת בתוך הבית

המשותף וכד', אך אין הצדקה לפתוח בית כנסת בתוך בית משותף כי הפותח רוצה לנהל בית כנסת ולעמוד בראשו מטעמים שונים.¹⁶ כך גם בנוגע לפתיחת מרפאה. לא ניתן להפוך דירת מגורים למרפאה שנמצאים בה מספר רופאים, וכל המערכת הנלווית (מכשור וציוד רפואי, משרד לרישום ועוד). דירה נועדה למגורים. אם רופא מייחד חדר מסוים בביתו הפרטי ובו הוא מקבל חולים, ואין תנועה רבה של אנשים, ויש לו אישורים נדרשים ממשרד הבריאות ומהרשות המקומית ומכל מי שנדרש, אז אפשר להתיר. אמנם רפואת אנשים היא מצווה גדולה, אך אין הכוונה שבשל כך מותר לפתוח מרפאה גדולה. כמו כן כיום מקובל שרופאים מקבלים בבתי רופאים או בקופות חולים ובמקומות ציבוריים אחרים ולא בבתי משותפים, כי גם בתחום זה יש פיקוח ממשלתי וכללים נוספים, ולכן ניתן למנוע מרופא לפתוח מרפאה בדירתו שבבית משותף.¹⁷

סיכום

פוסקים בני זמננו עסקו בשאלות מעין אלו,¹⁸ וחלקם הרחיבו מאוד את דברי הפוסקים שכתבו שתקנת יב"ג היא גם "במילי דמצווה" אחרים. לדברינו, דברי רבא בגמרא ש"קול התינוקות" הוא קולותיהם של תינוקות של בית רבן ולכן לא ניתן למחות על הקמת מסגרת בחצר משותפת, הייתה מראש מצומצמת, ואת דברי הראשונים שכתבו שכך בכל "מילי דמצווה" לא ניתן להרחיב באופן נרחב וגורף.

16 הרב משה שטרנבוך (שו"ת תשובות והנהגות ב, סי' תשי) דן במקרה שרב רצה לפתוח בית מדרש בתוך דירתו בבניין מגורים (שתהיה לו פרנסה מזה) והשכנים התנגדו בטענה "שיש בסביבה מספר בתי כנסיות, וכוונתו למשוך אליו מתפללים שיוכל להתפרנס כאן, ולא בא לפתוח למטרת הקמת שיעורי תורה נוספים או למטרת תפילה בכוונה יותר. אלא כיון שתושבי הסביבה עשירים רוצה לתפוס כאן מקום, וכי האי גוונא מאן יימר לן שהתירו". הרב שטרנבוך לא הכריע בשאלה. לדברינו ברור שאין כל הצדקה להתיר פתיחת בית כנסת בתוך בניין מגורים על בסיס הרחבת תקנת יב"ג.

17 הרב אליעזר וולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר, י סימן כה פרק ל) כתב: "ריפוי חולים גם כן מצווה גדולה היא... מכל הנ"ל נראה לענין נידוננו שהשכנים אינם יכולים לעכב בידי הרופא מפתיחת המרפאה (הקליניקה) לריפוי חולים אשר למעשה יהיו כולם, ועכ"פ רובא דרובא, יהודים". הרב אברהם יצחק כלאב (שורת הדין, י, עמ' סג) דן בדברי הציץ אליעזר הללו וכתב שמאחר שכיום נהוג לפתוח מרפאות בבתי רופאים "יכולים השכנים למונעו מלפתוח מרפאה בביתם המשותף".

18 מקורות נוספים בסוגיה זו: הרב אפרים קורנגוט, הלכות הבית המשותף - בנית תלמוד תורה בבית משותף; הרב צבי שפיץ, שו"ת מנחת צבי, א סי' א; הרב פנחס זביחי, שו"ת עטרת פז חלק א כרך ב יורה דעה סימן ט; הרב נח טרבילו, אבן המשפט, תשנ"ב, עמ' תד-תח; הרב מנצור בן שמעון, זכור לאברהם, תשנ"ג, עמ' שג-שכב; הרב יהודה רבין, תפארת בנים (ירושלים, ב, תשנ"ו), עמ' נז-ס; הרב נפתלי נוסבוים, משפט צדק, חלק ב סי' כא; הרב חיים שלמה שאנן, עיונים במשפט סי' כו; הרב מרדכי אליהו, שו"ת מאמר מרדכי כרך ג חושן משפט סימן ו (הרכב בית דין: הרב שאול ישראלי, הרב יוסף קאפח והרב מרדכי אליהו), ועוד.